

Сачко О. В.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри адміністративного і кримінального права
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

ДОКТРИНА ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА ТА УДОСКОНАЛЕННЯ ІНСТИТУТІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

Анотація. У статті аналізуються доктринальні проблеми принципу верховенства права з урахуванням європейських стандартів та конституційних норм, а також формування на цій основі концептуальних моделей окремих кримінально-процесуальних принципів законності, юридичної визначеності, дотримання прав людини, заборони державного свавілля, недискримінації та рівності перед законом, ефективного доступу до правосуддя, пропорційності.

Ключові слова: верховенство права, законність, права і свободи людини, пропорційність.

Постановка проблеми. Реалізація верховенства права в кримінальному процесі взагалі та під час застосування особливих форм і порядків кримінального провадження зокрема потребує забезпечення балансу публічних і приватних інтересів, гармонізації кримінально-процесуального законодавства з міжнародними правовими актами та рішеннями Європейського суду з прав людини.

Актуальність досліджуваної проблеми зумовлюється конкуренцією правових норм та прогалинами в процесуальному законодавстві, недостатнім інтегративним аналізом наявних правничих проблем, недоліками слідчої і судової практики.

Аналіз останніх наукових досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення даної проблеми, дозволяє говорити про увагу дослідників до окремих проблем реалізації принципу верховенства права [1–23]. Проте наявні публікації не вичерпують всю складну проблему формування інтегративної моделі засади верховенства права.

Мета статті – визначити інтегративну модель, структуру, зміст та функціональні особливості застосування принципу верховенства права в удосконаленні особливих форм та порядків кримінального провадження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Формування доктрини та реалізація засади верховенства права в удосконаленні процесуальної форми має здійснюватися на основі інтегративного аналізу системи всіх процесуальних норм національного законодавства та демократичних європейських стандартів правосуддя.

У сучасній правовій доктрині по суті верховенство права, будучи загальноправовим принципом правової держави, є найбільш загальною, інтегративною засадою правосуддя, яка проявляє свою генетичну дію через свої структурні, гармонізовані одна з одною функціональні засади кримінального права і процесу.

В інтегративному сенсі слушною є думка В.М. Тертишника, який зазначає, що «верховенство права – система правового і суспільного устрою, де природні права і свободи людини знайшли законодавче закріплення, визнані найвищою цінністю суспільства, а їх забезпечення стає пріоритетом держави, де сама влада перебуває під контролем закону, обмежується пра-

вом, а саме право створює таку систему правовідносин, за якої максимально усуваються можливості свавілля чиновників» [18, с. 17].

Узагальнення суджень Європейської комісії за демократію через право (Венеціанська комісія), викладених у доповіді про верховенство права, а також рішення Конституційного Суду України від 25 січня 2012 р. № 3-рп/2012 (справа № 1–11/2012), де визначено, що одним з елементів верховенства права є також принцип пропорційності, дає підстави для висновків, що верховенство права розглядається як інтегративна засада права та державотворення, яка фактично включає в себе якості окремих, менш загальних, але, безумовно, не менш важливих і неzapеречних принципів кримінального процесу, як-от: а) законність; б) юридична визначеність; в) дотримання прав людини; г) заборона державного свавілля; д) недискримінація і рівність перед законом; е) ефективний доступ до правосуддя; ж) пропорційність.

Вищеназвані окремі принципи правосуддя як структурно-функціональні складники фундаментальної загальноправової інтегративної засади права і державотворення мають бути чітко сформульовані на доктринальному рівні та розкриті в нормах Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України як принципи кримінального процесу.

У контексті висловленого пропонуємо внести такі зміни і доповнення до КПК України.

І. Ст. 7 КПК України доцільно назвати «Засади та принципи кримінального провадження», та викласти в двох частинах.

У ч. 1 зазначити, що засадами кримінального провадження є: 1) забезпечення встановлення істини та справедливості; 2) верховенство права; 3) змагальність сторін.

У ч. 2 назвати такі принципи кримінального провадження, як: 1) законність; 2) юридична визначеність; 3) дотримання прав людини; 4) всебічність, повнота і об'єктивність досліджень обставин справи; 5) презумпція невинуватості; 6) повага до людської гідності; 7) забезпечення права на свободу та особисту недоторканність; 8) недоторканність житла чи іншого приватного володіння особи; 9) таємниця спілкування; 10) невтручання в приватне життя; 11) недоторканність права власності; 12) свобода від самовикриття та право не свідчити проти близьких родичів та членів сім'ї; 13) забезпечення права на захист; 14) недискримінація та рівність перед законом і судом; 15) пропорційність; 16) ефективний доступ до правосуддя; 17) безпосередність дослідження доказів; 18) забезпечення права на оскарження процесуальних рішень, дій чи бездіяльності; 19) гласність і відкритість судового провадження; 20) обов'язковість судових рішень; 21) документованість провадження в справі; 22) розумність строків; 23) заборона державного свавілля й обмеження дискреційних повноважень.

II. Ст. 9 КПК України «Законність» викласти так:

«Під час безпосереднього виявлення злочину, затримання підозрюваної особи на місці злочину та здійснення кримінального провадження, а також під час виконання вироку чи іншого судового рішення, слідчий, детектив, суд, слідчий суддя, прокурор, керівник органу досудового розслідування, інші службові особи органів державної влади зобов'язані в межах своєї компетенції та у визначений законами спосіб ужити всіх передбачених законом заходів для встановлення події злочину, осіб, винних у вчиненні злочину, їх покарання, забезпечити правильне застосування Закону для того, щоби кожний, хто вчинив злочин, був притягнутий до відповідальності, жодний невинний не був покараний, неухильно додержуватися водночас вимог Конституції України, цього Кодексу, міжнародних правових актів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, вимог інших законів та рішень Європейського суду з прав людини.

Ніхто не може бути притягнутий до кримінальної відповідальності або обмежений у своїх правах і свободах інакше, ніж на підставах і в порядку, установлених законом.

Закони й інші нормативно-правові акти України, положення яких стосуються кримінального провадження, повинні відповідати нормам Конституції України та рішенням Конституційного Суду України.

У разі конкуренції правових норм застосовуються норми Конституції України як норми, які мають вищу юридичну силу та можуть застосовуватись як норми прямої дії.

У разі наявності прогалин у законодавстві сумніви щодо притаманності приватним особам певних прав і свобод, їхнього змісту й обсягу мають тлумачитися і вирішуватися на користь такої особи, а сумніви щодо повноважень посадових осіб органів влади мають тлумачитися обмежувальним характером».

III. Доповнити КПК України ст. 9–1 КПК України «Юридична визначеність», яку доцільно викласти так:

«Кримінально-процесуальне законодавство має передбачити залежно від обставин участі в справі чіткий процесуальний статус особи, закріпити в правових нормах зрозумілі правові приписи, які забезпечують легкість і доступність з'ясування суті права та покладеного на особу обов'язку, передбачити юридично гарантовану можливість скористатися цим правом, а посадові особи, які здійснюють кримінальне провадження, зобов'язані роз'яснити зміст таких прав і обов'язків та порядок їх реалізації».

Реалізація такого елемента принципу верховенства права, як «заборона державного свавілля», потребує також більш чіткого розкриття в кримінальному процесі принципу, закладеному в ст. 19 Конституції України, згідно з яким «органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, у межах повноважень та в спосіб, що передбачені Конституцією та законами України».

IV. КПК України доцільно доповнити ст. 19–1 «Принцип пропорційності» та викласти її так:

«1. Обмеження прав і свобод людини в кримінальному провадженні буде вважатися допустимим і виправданим, коли таке обмеження є необхідним у демократичному суспільстві та коли були достатньо вагомі причини, надані правовими нормами на його виправдання.

2. Обмеження прав і свобод людини в кримінальному провадженні може допускатися лише в передбачених законом

випадках та лише для досягнення передбаченої законом цілі, якщо іншими засобами її досягти неможливо.

3. Обмеження прав учасників процесу для досягнення мети кримінального судочинства має бути мінімально обтяжливими для осіб, чиї права обмежуються, у конкретних умовах провадження».

V. Пропонуємо ст. 26 КПК України назвати «Заборона державного свавілля» та викласти її так:

«Кожен обвинувачений у кримінальному злочині має право на презумпцію невинуватості та поведіння з ним як з невинуватим.

Ніхто не може зазнавати безпідставного свавільного арешту, затримання, примусу чи обмеження у своїх правах і свободах.

Нікого не може бути піддано катуванню чи жорстокому, нелюдському або такому, що принижує гідність, поведінню чи покаранню. Забороняється домагатись показань шляхом тортур, насилля чи застосування інших незаконних засобів.

Кожному арештованому повідомляються під час арешту причини арешту і повідомляється без зволікань пред'явлене обвинувачення.

У кримінальному провадженні ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством.

Приватні особи можуть робити все, що не заборонено законом.

Прокурор, обвинувач, слідчий, детектив, слідчий суддя, суд, інші посадові особи правоохоронних органів та органів державної влади зобов'язані діяти лише на підставі, у межах повноважень та в спосіб, що передбачені Конституцією та законами України, дотримуватися процесуальної форми кримінального провадження та вживати необхідних і визначених законом заходів для забезпечення прав і свобод інших учасників процесу; під час визначення прав і свобод людини враховувати міжнародні правові акти та практику Європейського суду з прав людини; усі сумніви щодо змісту й обсягу прав і свобод людини тлумачити на її користь, виходячи із принципу доброспорядності людини; виключати будь-які акти свавілля щодо людини, її прав і свобод.

Обмеження, дозволені законом щодо прав і свобод людини, не можуть застосовуватися для інших цілей, ніж ті, для яких вони встановлені.

Під час увахлення законодавчим органом нових законів недопустимо звуження наявних прав і свобод та гарантій їх захисту».

VI. Виходячи із принципу рівності, для забезпечення реалізації права кожної особи на правничу допомогу доцільно передбачити право потерпілих у кримінальних провадженнях на безоплатну правничу допомогу в кримінальному процесі на тих же підставах, за яких даний інститут застосовується до підозрюваного.

VII. Стосовно народних депутатів, слідчих, прокурорів, детективів, суддів, журналістів, адвокатів та інших фахівців права, які надають правничу допомогу, доцільно встановити єдиний універсальний імунітет. Зокрема, затримання, арешт, притягнення даних осіб до кримінальної відповідальності допускається на підставі ухвали слідчого судді за згодою міністра юстиції, виданою на підставі подання Генерального Прокурора чи його заступника, керівника регіональної прокуратури або директора Національного антикорупційного бюро України, чи його заступника (щодо працівників самої прокуратури).

VIII. Для забезпечення розслідування і судового розгляду найбільш резонансних справ, які пов'язані з гарантуванням

державної безпеки, заочне провадження може бути дозволено за таких умов.

Матеріалами справи доведено вчинення підозрюваною особою особливо тяжкого злочину, за який передбачається покарання понад десять років позбавлення волі.

Підозрюваний (обвинувачений) покинув територію держави.

Підозрюваний (обвинувачений) оголошений у розшук та з дотриманням законодавства сформована вимога щодо його екстрадиції.

Вимога щодо екстрадиції обвинуваченого не виконується чи не може бути виконана державою, де виявлено місцезнаходження підозрюваного (обвинуваченого).

Кримінальний процес здійснюється за обов'язкової участі не менше двох захисників.

За клопотанням сторони захисту здійснення судочинства забезпечується з участю присяжних.

За клопотанням сторони захисту суд має забезпечити право обвинуваченого давати показання та допитувати інших учасників процесу в режимі відео-конференц-зв'язку.

За бажання участі обвинуваченого в судовому розгляді та прибуття його до суду суд має відновити судовий розгляд загальним порядком.

Висновки. На основі системного аналізу Конституції України, міжнародних правових актів, рішень Європейського суду з прав людини та Конституційного Суду України необхідно детально викласти інтегративний зміст загальноправової засади верховенства, в окремих нормах дати дефініцію і розкрити зміст таких процесуальних принципів, як: пропорційність, законність, юридична визначеність, дотримання прав людини, заборона державного свавілля, недискримінація і рівність перед законом, ефективний доступ до правосуддя.

Перспективи подальшого дослідження проблеми вбачаються в розробленні концептуальної моделі окремої глави КПК України, присвяченої засадам і принципам кримінального провадження.

Література:

- Аленін Ю.П., Волошина В.К. Поняття та система принципів кримінального провадження. *Наукові праці НУ ОЮА*. 2014. Т. XIV. С. 78–89.
- Бочаров Д.О. Правові позиції як засіб зближення правових систем. *Polska i Ukraina W dobre transformacji, 11–12 września 2014 r. w murach państwowej Wyższej szkoły Wschodnioeuropejskiej (pWsW) w Przemyślu*.
- Буряк К.М. Злочини проти професійної діяльності журналістів у Україні: кримінально-правове та кримінологічне дослідження : монографія / за заг. ред. Н.С. Юзикової. Дніпро, 2018. 250 с.
- Галаган О.І., Письменний Д.П. Поняття та система засад (принципів) кримінального провадження. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 4. С. 167–172.
- Головатий С. Верховенство права: у 3 книгах. Кн. 2. Верховенство права: від доктрини до прецеденту. Київ : Видавництво «Фенікс», 2006. 1286 с.
- Гуренко М.Н. Теоретико-правові проблеми гарантій прав і свобод людини та громадянина : монографія. Київ : НАВСУ, 2001.
- Корнієнко М.В., Тертишник В.М. Принципи права в розв'язанні проблем конкуренції правових норм, юридичних фікцій і колізій. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 1. Т. 1. С. 7–11.
- Костенко О.М. Концепція прав людини: сучасний стан і перспективи розвитку. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2011. № 11 С. 5–11.
- Кучинська О.П. Принципи кримінального провадження в механізмі забезпечення прав його учасників : монографія. Київ : Юрінком-Інтер, 2013. 288 с.
- Маляренко В.Т. Конституційні засади кримінального судочинства. Київ, 1999. 320 с.
- Молдован А.В. Засади кримінального процесу в Україні та ФРН. *Підприємництво, господарство і право*. 2013. № 4. С. 24–26.
- Назаров В.В. Засада невтручання у приватне життя як засіб для захисту особи у кримінальному провадженні. *Юридичний вісник*. 2012. № 3 (24). С. 114–118.
- Онiщенко Н.М. Принцип верховенства права та верховенства закону: взаємовиключення чи взаємозумовленість? *Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності*. № 3. 2010. С. 3–7.
- Петришин О.В. Верховенство права в системі правового регулювання суспільних відносин. *Право України*. 2010. № 3. С. 27–29.
- Погребняк С.П. Принципи права: доктринальні питання. *Право України*. 2013. № 9. С. 217–218.
- Принцип верховенства права: проблеми теорії та практики : монографія: у 2 кн. / за заг. ред. Ю.С. Шемшученка. Київ : Юридична думка, 2008. Кн. 1. Верховенство права як принцип правової системи: проблеми теорії. 344 с.
- Смоков С.М., Горелкіна К.Г. Гарантії застосування заходів процесуального примусу у кримінальному судочинстві України : монографія. Одеса : Астроринт, 2012. 152 с.
- Тертишник В.М. Верховенство права та забезпечення встановлення істини в кримінальному процесі України : монографія. Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2009. 432 с.
- Тертишник В.М. Кримінальний процес України : підручник. 7 вид., доповн. і перероб. Київ : Алерта, 2017. 840 с.
- Тертишник В.М. Науково-практичний коментар Кримінального процесуального кодексу України. Вид. 15, доповн. і перероб. Київ : Правова Єдність, 2018.
- Тертишник В.М. Верховенство права в сфері правосуддя: алгебра процесу, или мои права – моё богатство. *Защита прав человека: Научно-практическая конференция, Молдова – Болгария*. Комрат. 2018. С. 225–232.
- Фулей Т.І. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя : науково-методичний посібник для суддів. 2 вид. випр., допов. Київ, 2015. 208 с.
- Шевчук С.В. Принцип верховенства права та найвища юридична сила Конституції України. *Право України*. 2011. № 5. С. 175.

Сачко А. В. Доктрина верховенства права и совершенствование институтов уголовного процесса

Аннотация. В статье анализируются доктринальные проблемы принципа верховенства права с учетом европейских стандартов и конституционных норм, а также формирования на этой основе концептуальных моделей уголовно-процессуальных принципов законности, юридической определенности, соблюдения прав человека, запрета государственного произвола, недискриминации и равенства перед законом, соразмерности.

Ключевые слова: верховенство права, законность, права и свободы человека, соразмерность.

Sachko O. Doctrine of the rule of law and improvement of institutes of criminal process

Summary. This article analyzes the conceptual problems of the legal definition of the rule of law, taking into account European standards and constitutional norms, and on this basis, the conceptual models of criminal procedural principles of legality, legal certainty, respect for human rights, the prohibition of arbitrary State, non-discrimination and equality before the law, proportionality.

Key words: rule of law, legitimacy, rights and freedoms of human person, proportionality.